

Konfluencija ili konflikt ženskih uloga u kontekstu tranzicije i posttranzicije?

Teorijsko–empirijsko istraživanje stavova Hrvatica

Marijana Kompes*, Ivna Ivanković**

Sažetak

Rad istražuje stabilnost ženskih uloga majke (tradicionalni model) i zaposlene majke (dualni model) te zastupljenost s obzirom na sociodemografske čimbenike obiteljskoga života u Hrvatskoj. Odnos uloga razlaže se unutar socijalnoga nauka Crkve te teorija obogaćivanja i sukoba. Istraživanje se temelji na tri vala European Values Study (1999., 2008., 2018.). Neki od rezultata pokazuju stabilnost tradicionalnoga modela, ali i konflikt uloga kod zaposlenih majki (dualni model) koji se dovodi u vezu s ekonomskim uvjetima.

Ključne riječi: ženske uloge; tradicionalni model; dualni model; konfluencija, konflikt; European Values Study; Hrvatska

Uvod

Tradicionalne ženske uloge majke i supruge od modernoga doba proširene su ekonomskom ulogom, tj. izlaskom žena u javnu društvenu sferu putem zapošljavanja. Žena kao zaposlena majka time postaje drugim hraniteljem obitelji (Jurković, 2020, 622). Društvena važnost tih procesa očituje se u porastu interdisciplinarnih znanstvenih istraživanja odnosa obiteljske i radne uloge koje obuhvaća i socijalni nauk Crkve.¹ Za istraživanje odnosa navedenih uloga koji označava međusobno neometano odvijanje ženskih uloga (obiteljske i radne), ovaj rad uvodi izraz *konfluencija*² (od lat. *confluentia*, *confluere*, “stjecati se, pripojiti”)

* Doc. dr. sc. Marijana Kompes, mag. phil., Hrvatsko katoličko sveučilište. Adresa: Ilica 242, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://org/0000-0001-5384-3544>.

E-adresa: marijana.kompes@unicath.hr

** Ivna Ivanković, mag. psych., Hrvatsko katoličko sveučilište. Adresa: Ilica 242, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://org/0009-0001-8286-4907>. E-adresa: iivankovic@unicath.hr

1 Iz perspektive socijalnoga nauka Crkve temeljni izvori crkvenoga učiteljstva za ovaj rad su *Octogesima adveniens* (OA), *Laborem exercens* (LE), *Familiaris consortio* (FC) i *Kompendij socijalnog nauka Crkve* (CSDC).

2 *Konfluencija* znači “stjecanje, stjecište, sjedinjenje, spajanje, spoj” od latinskoga *confluere*, “stjecati se, skupiti se” (Klaić, 1978, s. v. *konfluencija*).

na tragu dokumenta socijalnoga nauka Crkve *Familiaris consortio*, koji ističe da ispravno promicanje žena u njihovu pristupu javnim službama kao i priznavanje njihove majčinske i obiteljske uloge trebaju biti međusobno čvrsto povezani ako želimo da društveni i kulturni razvoj u punini bude ljudski (FC 23).

Cilj je rada ispitati stabilnost tradicionalnoga (uloga majke) i dualnoga modela (uloga zaposlene majke) ženskih uloga hrvatskih gradanki od 1999. do 2018. godine. Uz to je provjereno postoji li razlika u viđenju ženske uloge s obzirom na sociodemografske činitelje obiteljskoga života žena. Poseban je podcilj rada utvrditi moguće pozicije odnosa uloga: konfluencijske ili konfliktne polazeći od socijalnoga nauka Crkve, a u dijalogu s “teorijom sukoba” i “teorijom obogaćivanja”.

Empirijski dio istraživanja temelji se na posljednja tri vala *European Values Study* (EVS, “Europsko istraživanje vrednota”) 1999., 2008. i 2018. godine. Analizirani su stavovi ženskih ispitanica. Stavovi žena u Hrvatskoj o ženskim ulogama istraženi su u vremenskom razdoblju tranzicije i posttranzicije, koje obilježava u početnoj fazi istovremena transformacija društva na nacionalnoj, političkoj i gospodarskoj razini (Offe, 1991, 279–292) te daljnje promjene i na vrijednosnoj razini, u vidu demokratizacije i modernizacije društva, koja obuhvaća i ženske uloge u društvu.

1. *Ženske uloge u kontekstu konfluencije i konflikta*

Istraživanja ženskih uloga, osobito one zaposlene majke, započela su već 1950–ih godina (Blood i Hamblin, 1958; Coleman i Antonucci, 1976; Wright, 1978; Lewis et al., 2007). U Hrvatskoj su prva istraživanja započela 1975. godine zbog zapošljavanja žena u sklopu socijalizma (Mihovilović i First–Dilić, 1975). Prve su studije naglašavale negativan utjecaj radnih uloga na obiteljske uloge žena te je nakon toga do 2000. ova tema u odnosu na žene u Hrvatskoj bila zapuštena (Čudina–Obradović i Obradović, 2000, 792). Od 2000. godine u Hrvatskoj su objavljeni znanstveni radovi posvećeni temi ženskih uloga (Tomić–Koludrović i Kunac, 2000; Črpić et al., 2005; Galić, 2011; Galić, 2012; Nikodem i Štengl, 2014; Tomić–Koludrović, 2015; Matešić, 2019; Jurković, 2020).

Pitanje ženskih uloga istovremeno je društveno i humanističko istraživačko pitanje jer se tiče pitanja osobe. Već početkom 20. stoljeća, iz humanističke perspektive, Edith Stein prepoznaje problematiku ženskih uloga kada ističe da »mnoge od najboljih, gotovo satrvene pod dvostrukim teretom profesionalnog, ili često samo privredivačkog rada, i obiteljskih obaveza; uvijek u akciji, izmorene, nervozne, razdražene: odakle bi trebale smoći mir i vedrinu koje bi ponudile drugima kao oslonac, potporu i vodstvo?« (Stein, 1990, 16). Na temelju socijalnoga nauka Crkve mogu se sistematizirati dva moguća smjera odnosa obiteljske i radne uloge žene, koje su dopunjene s društvenim teorijama prikazanim u nastavku.

Prvi smjer čini konfluencija uloga koju socijalni nauk temelji na jednakom dostojanstvu i odgovornosti muškarca i žene koji potpuno opravdavaju pristup žene javnim službama te nužnosti čvrste povezanosti ženinih služba i zanima-

nja (obiteljskih i radnih) (FC 23). Na tom tragu i “teorija obogaćivanja”, koju su 2006. godine razvili autori Powell i Greenhaus, ističe mogućnost da iskustvo u jednoj ulozi unapređuje kvalitetu života u drugoj ulozi. Obogaćenje se može dogoditi na afektivnom (prijenos pozitivna ponašanja i emocija između posla i obitelji) i instrumentalnom putu (kada vještine i ponašanja koja su stečena u jednom području povećaju učinkovitost pojedinca u drugom području) (Powell i Greenhaus, 2006).

Drugi smjer odnosa obiteljske i radne uloge žene čini pozicija konflikta. Socijalni nauk Crkve ističe problematiku prisiljenosti supruga i majki da rade izvan kuće (FC 23). Uzrok može biti i ekonomske prirode. Također socijalni nauk u socijalnom dokumentu *Laborem exercens* ističe da »prava promocija žene iziskuje da rad bude tako strukturiran da svoju promociju ne treba platiti napuštanjem svoje vlastitosti i na štetu svoje obitelji, u kojoj kao majka igra nenadomjestivu ulogu« (LE 19). Na tom je tragu i “teorija sukoba” obiteljskoga i poslovnoga života autora Greenhaua i Beutella (1985), jer su pritisci posla i obiteljske sfere uzajamno nesuglasni. Pritom nastaju tri tipa konflikta, koji se temelje na vremenu (ograničeno vrijeme otežava efektivno ostvarivanje zahtjeva različitih uloga), stresu (zbog psiholoških zahtjeva posla, izgaranja na poslu i posljedično umora) te ponašanju (kada radno mjesto zahtijeva ponašanja koja nisu pogodna za obiteljsku ulogu) (Greenhaus i Beutell, 1985; Roy, 2016).

2. Modeli ženskih uloga

Ženske uloge u ovom radu analizirane su na temelju samoidentifikacije ispitanih osoba u upitniku EVS–a kao osoba ženskoga spola. U svrhu operacionalizacije ženskih uloga u sljedećem su poglavlju razvijena dva modela: tradicionalni i dualni.

2.1. Tradicionalni model — uloga majke

Tradicionalni model obrađuje kroz većinu povijesti primarnu ženinu ulogu supruge, majke i kućanice. Socijalni nauk Crkve argumentira na toj liniji kada ističe da trebaju biti osigurani društveni uvjeti da supruge i majke ne budu prisiljene raditi izvan kuće te da njihove obitelji mogu napredovati i bez njihova rada izvan kuće. Također ističe važnost prevladavanja mišljenja da čast žene više proizlazi izvan kuće negoli od rada u obitelji (FC 23).

Na tom tragu rezultati EVS–a pokazuju da je na početku 21. stoljeća u Hrvatskoj i Europi prevladavao stav da je raditi u redu, ali da većina žena zapravo želi dom i obitelj. Moguća interpretacija toga rezultata pretpostavka je da se kriptopatrijarhalni mentalitet i dalje zadržao te da na takve stavove utječe novi trend poštivanja rada kućanice majke, osobito s obzirom na demografsko stanje u Europi (Črpić et al., 2005, 214). Rezultati istraživanja na nacionalnim uzorcima 2004. i 2010. pokazuju da je majčinstvo najpoželjnija ženska uloga u društvu (Galić, 2012, 158; 169) te da su dom i obitelj i dalje poželjna mjesta ostvarivanja

žene (Tomić–Koludrović, 2015, 288–289; Črpić et al., 2005, 214). Broj onih koji zastupaju i odustaju od tradicionalnoga pogleda na ženske uloge podjednak je u navedenim istraživanjima, a kod mladih je osoba (Baloban et al., 2019, 75) i mladih žena vidljiv pomak prema modernosti (Galić, 2008; Galić, 2012).

2.2. *Dualni model — uloga zaposlene majke*

Dualni model “uloge zaposlene majke” podrazumijeva spoj tradicionalnoga modela (uloge majke) te nove ekonomske uloge žene kojom ona postaje drugi hranitelj obitelji. Prema socijalnom nauku Crkve »nema sumnje da jednako dostojanstvo i odgovornost muškarca i žene potpuno opravdavaju pristup žene javnim službama« (FC 23). Štoviše, »nijedna žena nije samo žena, svaka ima svoj individualni ustroj i osnovu kao i muškarac i u toj osnovi sposobnost za ovo ili ono zvanje, umjetničke, znanstvene, tehničke vrste itd.« (Stein, 1990, 12). No, ostaje potreba etičke prosudbe kvalitete ostvarenja i stupnja sukladnosti tih dva područja: zvanja i majčinstva. Dostojanstvo žene u radnom kontekstu, kako ga tumači socijalni nauk Crkve, počiva na očuvanju ženinih vlastitosti, a napose majčinske uloge (CSDC 295).

Dok je u Hrvatskoj u tranzicijskom razdoblju bilo naglašeno favoriziranje posla majke domaćice, prisutno je i prihvaćanje ženine prisutnosti na tržištu rada (Črpić et al., 2005, 228). Godine 2008. godine došlo je do pada broja ispitanika koji smatraju da je zaposlenje »u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu« (s 62,3% 1999. godine na 50,9% 2008. godine) (Nikodem i Štengl, 2014, 178). To ukazuje na etabliranje dualnoga modela koji biva posredovan i kroz medijsku sliku žene, gdje je ona idealno prikazana kao uspješna u karijernom i obiteljskom području.

3. *Empirijski dio*

3.1. *Metodologija istraživanja*

Empirijski dio rada istražuje vremensku stabilnost tradicionalnoga (uloga majke) i dualnoga modela (uloga zaposlene majke) ženskih uloga hrvatskih građanki od 1999. do 2018. godine. Zastupljenost modela provjerava se s obzirom na sociodemografske činitelje obiteljskoga života žena s ciljem utvrđivanja konfliktosti ili konfluencije uloga. S obzirom na to formulirane su sljedeće hipoteze:

Prva hipoteza (H1) ispituje tradicionalni model (uloga majke) i dualni model (uloga zaposlene majke) u odnosu na tri vremenske točke mjerenja (1999., 2008. i 2018.).

H1a: Pretpostavlja se da će sa svakom vremenskom točkom mjerenja (1999., 2008., 2018.) biti sukcesivna statički značajna promjena u smanjenju broja žena koje vrednuju obitelj i dom kao primarno mjesto ostvarenja žene (tradicionalni model — uloga majke).

H1b: Pretpostavlja se da će sa svakom vremenskom točkom mjerenja (1999., 2008., 2018.) biti sukcesivna statički značajna promjena u povećanju broja žena

koje se ne slažu sa stavom da ako je majka zaposlena, dijete pati te smanjenje broja žena koje će biti sklonije žrtvovati slobodno vrijeme radi posla (dualni model — uloga zaposlene majke).

Drugom hipotezom (H2) ispituju se sociodemografski čimbenici obiteljskoga života (bračno stanje i broj djece) u odnosu na dva istraživana modela.

H2a: Pretpostavlja se da će žene koje su u braku i majke u statistički značajno većoj mjeri zastupati stav o primarnosti obiteljskoga života (doma i obitelji) nad zaposlenjem kao ženinom ostvarenju (tradicionalni model — uloga majke) u odnosu na one koje nisu u braku te nemaju djecu ili imaju manji broj djece.

H2b: Pretpostavlja se da će žene koje su u braku i s djecom u većoj mjeri biti sklone zastupati stav da ako je majka zaposlena, dijete pati (dualni model — zaposlena majka) u odnosu na one koje nisu u braku i nemaju djecu ili imaju manji broj djece.

Treća hipoteza (H3) istražuje konflikt ili konfluenciju na temelju vremena kao ograničenoga resursa prema “teoriji sukoba”.

H3: Pretpostavlja se da će žene koje su u braku i s većim brojem djece u manjoj mjeri biti sklone pretpostaviti posao slobodnomu vremenu u odnosu na one koje nisu u braku te nemaju djecu ili imaju manji broj djece.

Istraživanje se temelji na rezultatima projekta *European Values Study*. Za provedene analize korišteni su podatci 3., 4. i 5. vala (1999. N = 575; 2008. N = 901; 2017.–2018. N = 865) EVS-a za ženske ispitanice starije od 18 godina. Uzorak je reprezentativan za hrvatske građane. U posljednjem valu korištena je CAPI metoda (kompjuterski podržano osobno anketiranje), a u prethodna dva metoda licem u lice. Pitanja korištena u ovom istraživanju sadržajno su identična u svim valovima te je zato moguća komparacija.

Analiza podataka provedena je u programu IBM SPSS Statistics 28.0. Za utvrđivanje statistički značajnih efekata godine mjerenje i sociodemografskih podataka (broja djece: 0 do 4) provedene su jednostavne analize varijance te t-testovi (bračno stanje:³ niti su vezi, niti su u braku; u braku), a zaključci su donošeni na razini značajnosti najvišoj 0,05. Kao zavisne varijable korištene su tri čestice iz EVS upitnika: “Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i obitelj”; “Ako je majka zaposlena, dijete pati — bračno stanje i broj djece”; “Posao uvijek treba biti na prvom mjestu, pa i ako to znači manje slobodnoga vremena”.⁴ Uvidom u grafički prikaz distribucija utvrđeno je da se rezultati uglavnom raspoređuju kao simetrične distribucije te se koncentriraju oko srednjih vrijednosti. Dodatan razlog korištenja parametrijske metode (iako nije zadovoljen uvjet kontinuiranosti zavisne varijable) je i izračun veličine efekta, kao vrijedne komparativne mjere između različitih studija, koju nudi analiza varijance.

3 Varijabla “bračno stanje” je dihotomizirana s obzirom na istraživački cilj rada koji proučava ženske uloge u dvopartnerskim odnosima, što primjerice nije slučaj kod udovica ili rastavljenih.

4 Čestice su odabrane na temelju raspoloživosti kroz sva tri vala EVS istraživanja te najvišega stupnja konkordancije s navedenim modelima.

3.2. Rezultati analize po vremenskim točkama mjerenja

U nastavku su prikazani rezultati analize u odnosu na vremenske točke mjerenja.

Tablica 1. Tradicionalan model: “Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i obitelj.”

Table 1. Traditional model: “Having a job is fine, but what most women really want is a home and a family.”

<i>Val istraživanja</i>	<i>Izrazito se slažem</i>	<i>Slažem se</i>	<i>Ne slažem se</i>	<i>Izrazito se ne slažem</i>
1999.–2001.	10%	46,9%	36,4%	6,7%
2008.–2010.	9,3%	42,5%	39,2%	9%
2017.–2020.	10,6%	44,2%	36,8%	8,4%

Efekt vala pokazao se je statistički neznačajnim za česticu: “Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i obitelj.” Uvidom u *Tablicu 1* uočava se približno slično raspoređivanje rezultata za različite točke mjerenja.

Tablica 2. Dualan model: “Ako je majka zaposlena, dijete pati.”

Table 2. Dual model: “If the mother is employed, the child suffers.”

<i>Val istraživanja</i>	<i>Izrazito se slažem</i>	<i>Slažem se</i>	<i>Ne slažem se</i>	<i>Izrazito se ne slažem</i>
1999.–2001.	11,2%	43,3%	40,2%	5,3%
2008.–2010.	7%	34,1%	50,3%	8,6%
2017.–2020.	9,3%	28,6%	50,6%	11,5%

Jednostavnom analizom varijance utvrđena je statistički značajna razlika za česticu: “Ako je majka zaposlena, dijete pati, za godinu mjerenja.” Dobiven je značajan efekt $F(19,030)$; $p < 0,001$, a *post-hoc Scheffe* testom nalazi se statistički značajna razlika između prvoga vala istraživanja i ostalih ($p < 0,001$). Proporcija varijance odgovorna za veličinu učinka, η^2 iznosi 0,027, što se uzima kao mala veličina efekta (Cohen, 1998).⁵

5 Prema Cohenovim (1988) smjernicama uzima se $\eta^2 = 0,01$ kao mali efekt, $\eta^2 = 0,06$ kao srednji i $\eta^2 = 0,14$ kao veliki.

Tablica 3.⁶ Dualan model: Mjere centralne tendencije⁷ i raspršenja — “Ako je majka zaposlena, dijete pati” — prema valu istraživanja.

Table 3. Dual model: Measures of central tendency⁸ and dispersion — “If the mother is employed, the child suffers” — according to the wave of research.

<i>Val istraživanja</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>D</i>
1999.–2001.	564	2,4	0,755	2
2008.–2010.	888	2,6	0,742	3
2017.–2020.	852	2,64	0,804	3

U prvom valu kao najčešći odgovor žene izražavaju slaganje (Tablica 3), pokazujući se tako tradicionalnijima u odnosu na žene iz drugoga i trećega vala, za koje vidimo kako se udio onih koje se izrazito ne slažu povećava, u prvom valu od 5,3%, u drugom 8,6% te u trećem 11,5% (Tablica 3).

3.3. Empirijska analiza tradicionalnoga modela

Čestica o primarnosti doma i obitelji nad zaposlenjem kao indikator tradicionalnoga modela analizirana je s obzirom na sociodemografske podatke te zadovoljava komparativan kriterij istraživanja da je zastupljena u sva tri EVS vala. Na tom temelju grupe su formirane u odnosu na žene iz sva tri vala.

Tablica 4. Mjere centralne tendencije i raspršenja — “Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i obitelj” — bračno stanje i broj djece.

Table 4. Measures of central tendency and dispersion — “Having a job is fine, but most women really want a home and a family” — marital status and number of children.

<i>Sociodemografski čimbenici</i>		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>D</i>
<i>Bračno stanje</i>	U braku	1149	2,38	0,753	2
	Ni u vezi ni u braku	528	2,73	0,769	3
<i>Broj djece</i>	Bez djece	651	2,63	0,807	3
	1 dijete	447	2,45	0,785	2
	2 djeteta	810	2,34	0,745	2
	3 djeteta	254	2,33	0,729	2
	4 djeteta	54	2,14	0,749	2

6 Za prethodni model tablica je izostavljena zbog statističke neznačajnosti rezultata analize.

7 Uz aritmetičku sredinu odabrani su i mod i medijan kao mjere centralne tendencije, ovisno o distribucijama.

8 Together with the arithmetic mean, mode and median were chosen as measures of central tendency, depending on the distributions.

S obzirom na bračno stanje⁹ t–testom utvrđena je statistički značajna razlika između žena koje su u braku od onih koje nisu udane niti su u vezi za stav prema kojemu većina žena želi dom i obitelj u odnosu na zaposlenje ($p < 0,001$). Žene koje su u braku kao najčešći odgovor izražavaju slaganje, a one koje nisu u vezi ni u braku neslaganje s tvrdnjom o obitelji kao primarnijem aspektu ženina života nad zaposlenjem.

S obzirom na broj djece¹⁰ jednostavnom analizom varijance utvrđena je razlika u stavovima za česticu “Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i obitelj” prema broju djece žena. Dobiven je značajni efekt $F(16,703)$; $p < 0,001$, male veličine ($\eta^2 = 0,043$). *Post-hoc Scheffe* testom nalazi se statistički značajna razlika između podskupina žena koje nemaju djecu i onih s jednim ($p < 0,007$), s dvoje, troje te onih s četvero djece ($p < 0,001$). Najčešći je odgovor žena bez djece neslaganje s tvrdnjom, a najčešći je odgovor onih s djecom slaganje, kako je opisano u *Tablici 4*.

3.4. Empirijska analiza dualnoga modela

Indikator za dualni model čini čestica o efektu majčina zaposlenja na dijete i sklonost pretpostavljanja posla slobodnom vremenu, a sociodemografski podatci analizirani su na skupinama žena iz sva tri EVS vala.

Tablica 5. Mjere centralne tendencije i raspršenja — “Ako je majka zaposlena, dijete pati” — bračno stanje i broj djece.

Table 5. Measures of central tendency and dispersion — “If the mother is employed, the child suffers” — marital status and number of children.

Sociodemografski čimbenici		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>D</i>
<i>Bračno stanje</i>	U braku	1174	2,54	0,762	–
	Ni u vezi ni u braku	536	2,76	0,722	–
<i>Broj djece</i>	Bez djece	662	2,74	0,744	3
	1 dijete	454	2,62	0,758	3
	2 djeteta	836	2,48	0,787	3
	3 djeteta	257	2,46	0,780	3
	4 djeteta	57	2,12	0,657	2

U odnosu na bračno stanje t–testom je utvrđena statistički značajna razlika između žena koje su u braku i onih koje nisu za stav o negativnom efektu majčina rada na dijete ($p < 0,001$). Relativno veći udio žena koje su u braku u odnosu na

9 Izmjeren je na osam kategorija, a rekodiran na dvije zbog relevantnosti kategorija za istraživačko pitanje.

10 Izmjeren je na devet kategorija, ali zbog malih poduzoraka od petero djece nadalje, podatci su analizirani za navedenih pet.

one koje niti su u braku niti u vezi ima stav o patnji djeteta kao posljedici majčina zaposlenja.

U odnosu na broj djece jednostavnom analizom varijance utvrđena je razlika u stavovima za česticu “Ako je majka zaposlena, dijete pati” prema broju djece. Dobiven je značajni efekt $F(17,402)$; $p < 0,001$, male veličine ($\eta^2 = 0,030$). *Post-hoc Scheffe* testom nalazi se statistički značajna razlika između podskupina žena koje nemaju djecu te onih s dvoje, troje i četvero djece ($p < 0,001$). Statistički značajno razlikuju se one s jednim od onih s dvoje djece ($p < 0,05$) te s četvero ($p < 0,001$), uz one s dvoje i četvero ($p < 0,05$). S povećanjem broja djece izraženija je sklonost stavu o patnji djeteta radi zaposlenosti majke, što je vidljivo i po čestini odgovora, gdje one s četvero djece izražavaju slaganje, a sve ostale neslaganje s tvrdnjom (Tablica 5).

3.4.1. Utvrđivanje konfluencije, odnosno konflikta unutar dualnoga modela

Ekonomski aspekt ispitan je česticom o primarnosti posla nad slobodnim vremenom. Testiranjem razlika za sociodemografske čimbenike bračnoga stanja i broja djece provjerena je hipoteza o konfluenciji na skupinama žena iz sva tri EVS vala.

Tablica 6. Mjere centralne tendencije i raspršenja — “Posao uvijek treba biti na prvom mjestu, pa i ako to znači manje slobodnoga vremena”¹¹ — bračno stanje i broj djece.

Table 6. Measures of central tendency and dispersion — “Work should always come first, even if it means less free time”¹² — marital status and number of children.

Sociodemografski čimbenici		N	M	SD	D	C
Bračno stanje	U braku	1185	2,88	1,198	–	3
	Ni u vezi ni u braku	546	3,42	1,059	–	4
Broj djece	Bez djece	677	3,32	1,128	4	–
	1 dijete	460	3,05	1,202	4	–
	2 djeteta	839	2,67	1,195	2	–
	3 djeteta	261	2,74	1,164	2	–
	4 djeteta	56	2,64	1,135	2	–

S obzirom na bračno stanje t–testom je utvrđena statistički značajna razlika u sklonosti stavljanja posla na prvo mjesto pod cijenu slobodnoga vremena, za žene u braku i one koje trenutačno nisu u vezi ni u braku ($p < 0,001$). Žene u braku

11 Skala odgovora za česticu odmjerena je na pet kategorija: izrazito se slažem (1), slažem se (2), niti se slažem, niti se ne slažem (3), ne slažem se (4), izrazito se ne slažem (5).

12 The response scale for the item was measured in five categories: strongly agree (1), agree (2), neither agree nor disagree (3), disagree (4), strongly disagree (5).

sklonije su posao pretpostaviti slobodnom vremenu u odnosu na one koje nisu u vezi niti su u braku (*Tablica 6*).

S obzirom na broj djece jednostavnom analizom varijance utvrđena je razlika u stavovima za česticu “Posao uvijek treba biti na prvom mjestu, pa i ako to znači manje slobodnog vremena”, prema broju djece žena. Dobiven je značajni efekt $F(33,380)$; $p < 0,001$, a *post-hoc Scheffe* testom nalazi se statistički značajna razlika podskupina žena koje nemaju djecu i onih koje imaju jedno ($p < 0,006$), dvoje ($p < 0,001$), troje ($p < 0,001$), ili četvero ($p < 0,002$) te između onih s jednim i onih s dvoje ($p < 0,001$) te troje djece ($p < 0,019$). Veličina efekta procijenjena je kao srednja ($\eta^2 = 0,06$). Žene bez djece te one s jednim djetetom najčešće izražavaju neslaganje s tvrdnjom o primarnosti posla nad slobodnim vremenom, a one s dvoje, troje ili četvero djece najčešće izražavaju slaganje (*Tablica 6*).

4. Rasprava

Hipoteza (H1) o tradicionalnom i dualnom modelu u odnosu na vremenske točke mjerenja (1999., 2008., 2018.) djelomično je potvrđena. Stav o primarnosti doma i obitelji nad zaposlenjem, izražen u hipotezi H1a, ostao je stabilan (1998. 56,9%; 2008. 51,8%; 2018. 54,8%), suprotno pretpostavci o smanjenju. Hipoteza H1b o dualnom modelu (zaposlene majke) potvrđena je. Dobivena je statistički značajna razlika, male veličine efekta, gdje se značajno više žena ne slaže da dijete pati ako je majka zaposlena 2008. i 2018. u odnosu na 1999. godinu. Stavovi žena su u skladu s generalnim zaključcima suvremenih istraživanja gdje se zaposlenost majke ne gleda samo po sebi kao prijetnja djetetovu razvoju ako postoji majčina osjetljivost za djetetove potrebe, potpora muža i podjela roditeljskih dužnosti (Čudina–Obradović i Obradović, 2006). Usporedba tih dvaju nalaza u ovom radu daje nov uvid za hrvatski kontekst. Žene s vremenom vide sve manji konflikt radne i majčinske uloge, ali pogled na primarni cilj ženskoga ostvarenja i dalje ostaje dom i obitelj.

Druga hipoteza (H2) ispitala je sociodemografske čimbenika obiteljskoga života (bračno stanje i broj djece) u odnosu na dva istraživana modela te je u potpunosti potvrđena. Žene u braku i majke u statistički značajno većem broju zastupaju viđenje o primarnosti doma i obitelji nad zaposlenjem. One, uz to, u većoj mjeri zauzimaju stav o negativnim posljedicama majčina zaposlenja na dijete (mala veličina efekta za broj djece).

Treća hipoteza (H3) o prisutnosti konfluencije uloga nije potvrđena. Žene koje su u braku i majke (srednje veličine efekta) pokazuju veću sklonost stavljanja posla na prvo mjesto, pa ako to znači i manje slobodnoga vremena. Dakle, uvođenjem ekonomskoga aspekta (kroz česticu o poslu ispred slobodnoga vremena) stavovi žena koje su u braku i majke ulaze u konflikt u odnosu na stavove iste skupine unutar hipoteze H2a i H2b. Time je dobiven rezultat o konfliktu unutar uloge zaposlene majke s obzirom na to da žene koje su u braku i majke u većoj mjeri zauzimaju stav o negativnim posljedicama majčina zaposlenja na dijete (H2a) te istovremeno izražavaju veću sklonost primarnosti posla nad

slobodnim vremenom (H3). Ekonomsko stanje nameće se kao jedan od mogućih uzroka konflikta. Na višestrukost uloga općenito se gleda kao na obogaćenje pojedinca, a sukob se javlja unutar tradicionalne rodne ideologije, u uvjetima ekonomskoga stresa i nedostatka potpore roditeljstvu od strane zakonodavca, na radnom mjestu i u organizaciji (Čudina–Obradović i Obradović, 2006, 188). S obzirom da se te tvrdnje odnose na inozemna istraživanja krajem 20. stoljeća, rezultati ovoga istraživanja pružaju novi uvid u hrvatski kontekst, ukazujući na ekonomsko stanje kao važan čimbenik u razumijevanju dinamike ženskih uloga u hrvatskom kontekstu. Očovječuje li se zaposlena majka svojim radom ili njezino čovječstvo trpi u zadovoljenju zahtjeva obaju uloga? Socijalni nauk Crkve ističe nekoliko temeljnih točaka. Prije svega, to je očuvanje ženina subjekta koji nadilazi ekonomski materijalizam čuvajući njezina temeljna opredjeljenja (LE 7), kao i njezine vlastitosti (CSDC 295) i majčinstva (FC 23). Socijalni dokument Crkve *Octogesima adveniens* apelira da »razvitak zakonodavstva mora ići u smislu zaštite poziva ženi vlastita i ujedno priznavanja nezavisnosti žene kao osobe, jednakosti njezinih prava gledom na sudjelovanje u kulturnom, gospodarskom, društvenom i političkom životu« (OA 13).

Zaključak

Odnosnost uloga žene kao majke i zaposlene žene u ovom je radu istražena s obzirom na dvije njihove moguće pozicije te pripadajuće teorije: konfliktnu (“teorija sukoba”) i konfluencijsku (“teorija obogaćivanja”). U svrhu njihove operacionalizacije razvijena su dva modela: tradicionalni (uloga majke) i dualni (zaposlene majke).

Empirijski dio rada utemeljen je na rezultatima posljednja tri vala EVS–a. Rezultati kvantitativne analize pokazali su, s obzirom na vremenske točke mjerenja (1999., 2008., 2018.), stabilnost tradicionalnoga modela (uloga majke), kao i prisutnost modernizacijskih efekata unutar dualnoga modela (uloga zaposlene majke). S vremenom slabi stav o patnji djeteta radi majčina zaposlenja za sve žene, a dom i obitelj ostaju stabilnim primarnim ostvarenjem žene u odnosu na zaposlenje za nešto više od pola žena. Konflikt se otkriva unutar same uloge zaposlene majke (dualni model). Naime, žene koje su u braku i majke u većoj mjeri vrednuju dom i obitelj primarnijim od zaposlenja (H2a), zauzimaju stav o negativnim posljedicama majčina zaposlenja na dijete (H2b) te istovremeno izražavaju veću sklonost stavljanja primarnosti posla nad slobodnim vremenom (H3). Ta oprečnost u stavovima pokazatelj je konflikta unutar uloge zaposlene majke, koji se može objasniti ekonomskim stanjem te egzistencijalnim pritiskom zbog kojega zaposlene majke istovremeno zastupaju stav o, s jedne strane, primarnosti doma i obitelji nad zaposlenjem te, s druge strane, primarnosti posla nad slobodnim vremenom. Etička prosudba rezultata na temelju socijalnoga nauka Crkve ukazuje na to da na temelju konfliktnosti uloga, zaposlena majka trpi na području same naravi (ograničenost vremena kao resursa), kao majka (hraniteljska uloga

pretpostavljena odgojnoj) te kao osoba u cjelini (oslabljena na razini subjekta koji se samoodređuje).

Rad je na temelju neistražene komparativne perspektive posljednja tri vala EVS-a za Hrvatsku došao do uvida konfliktnih linija u sklopu dva istraživana modela (tradicionalni i dualni). Rezultati su pokazali da se vrijeme i energija kao vrijedni, ali ograničeni resursi (“teorija konflikta”), raspoređuju s obzirom na egzistencijalni pritisak ekonomske naravi, a ne prema životnom načelu i vrijednosnim stavovima u odnosu na dom i obitelj. Težina rezultata ovoga istraživanja je s obzirom na posredan način ispitivanja konfluencije, tj. konflikta relativna. Dobivene spoznaje potrebno je dopuniti istraživanjima koji su pitanjima precizno usmjerena na procjene ispitanica o postojanju i naravi konflikta. Istraživani životni modeli traže daljnju elaboraciju i razvijanje konstrukata.

Literatura

- Baloban, Josip; Črpić Gordan; Ježovita Josip (2019). *Vrednote u Hrvatskoj od 1999. do 2018. prema European Values Study*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Blood, Robert O.; Hamblin, Robert L. (1958). The effect of the wife's employment on the family power structure. *Social Forces*, 36, 347–352.
- Cohen, Jacob (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Coleman, Lerita M.; Antonucci, Toni C. (1976). Impact of Work on Women. *Departmental Psychology*, 19(2), 290–294.
- CSDC. *Compendium of the Social Doctrine of the Church*. Papinsko vijeće Iustitia et pax, *Kompelij socijalnog nauka Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005.
- Črpić, Gordan; Bišćan, Željka; Aračić, Pero (2005). Nove (i stare) uloge žena i muškaraca u suvremenoj Europi. U: J. Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom: Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa* (str. 207–231). Zagreb: Tehnička knjiga.
- Čudina–Obradović, Mira; Obradović, Josip (2000). Sukob obiteljskih i radnih uloga: uzroci, posljedice i neriješeni istraživački problemi. *Društvena istraživanja*, 10(4–5), 791–819.
- Čudina–Obradović, Mira; Obradović, Josip (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- FC. *Familiaris consortio*. (22. studenoga 1981.) Ivan Pavao II., *Familiaris consortio: Obiteljska zajednica*. U: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (str. 528–559). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991. [Dio od 18 do 48.]
- Galić, Branka (2011). Žene i rad u suvremenom društvu — značaj “orodnjenog” rada. *Sociologija i prostor*, 189(1), 25–49.
- Galić, Branka (2012). Promjena seksističkog diskursa u Hrvatskoj? Usporedba rezultata istraživanja 2004. i 2010. godine. *Socijalna ekologija*, 21(2), 155–178.
- Greenhaus, Jeffrey H.; Beutell, Nicholas J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76.
- Jurković, Luka (2020). Uloga sukoba radne i obiteljske uloge te zadovoljstva intimnom vezom u seksualnoj dobrobiti zaposlenih osoba. *Društvena istraživanja*, 29(4), 621–641.
- Klaić, Bratoljub (1978). *Rječnik stranih riječi: Tudice i posudenice*. Zagreb: Zora.

- LE. *Laborem exercens*. (14. rujna 1981.) Ivan Pavao II., *Laborem exercens: Radom čovjek*. U: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (str. 467–516). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.
- Lewis, Suzan; Gambles, Richenda; Rapoport, Rhona (2007). The constraints of a 'work-life balance' approach: An international perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 18(3), 360–373.
- Matešić, Ana (2019). *Prediktori konflikta radne i obiteljske uloge kod zaposlenih majki* (Diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu.
- Mihovilović, Miro A.; First-Dilić, Ruža (1975). *Žena između rada i porodice*. Zagreb: IDIS.
- Nikodem, Krunoslav; Štengl, Ivan (2014). Stavovi o djeci i promijenjene uloge žena i muškaraca u Srednjoj i Istočnoj Europi. U: J. Baloban et al. (ur.), *Vrednote u Hrvatskoj i Europi: Komparativna analiza* (str. 157–187). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- OA. *Octogesima adveniens*. (14. svibnja 1971.) Pavao VI., *Octogesima adveniens: Apostolsko pismo uzoritom kardinalu Mauriceu Royu, predsjedniku Vijeća za laike i Papinske komisije Pravda i mir prigodom 80. obljetnice enciklike Rerum novarum*. U: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (str. 363–390). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.
- Offe, Claus (1991). Das Dilemma der Gleichzeitigkeit: Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa. *Merkur*, 45(4), 279–292.
- Powell, Gary N; Greenhaus, Jeffrey H. (2006). Is the opposite of positive negative? Untangling the complex relationship between work–family enrichment and conflict. *Career Development International*, 11, 650–659.
- Roy, G. (2016). Impact of mobile communication technology on the work life balance of working women: A review of discourses. *Contemporary Management Research*, 10(1), 79–101.
- Stein, Edith (1990). *Žena: Njezina zadaća po naravi i milosti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Tomić-Koludrović, Inga (2015). *Pomak prema modernosti: Žene u Hrvatskoj u razdoblju zrele tranzicije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Tomić-Koludrović, Inga; Kunac, Suzana (2000). *Rizici modernizacije: Žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split: Udruga građana Stope nade.
- Wright, James D. (1978). Are working women really more satisfied: Evidence from several national surveys. *Journal of Marriage and Family*, 40, 301–313.

Confluence or Conflict in Women's Roles during Croatia's Transition and Post-Transition Period

Theoretical–Empirical Research on the Attitudes of Croatian Women

Marijana Kompes*, Ivna Ivanković**

Summary

The paper examines the stability of the female roles of mother and working mother as they are exemplified in different socio–demographic familial groups (in regard to marital status and number of children) during the transition and post–transition period in Croatia.

Based on the social doctrine of the Church, the theoretical starting point of role relationships are confluence and conflict, which are treated here with respect to the “theory of conflict” and the “theory of enrichment”. Two models of women's roles are developed: the traditional (mother) and dual (working mother) roles. The empirical aspect of this research is based on the last three waves of the European Values Study (1999; 2008; 2018), and it studies the attitudes of the female respondents. The traditional model is examined through an item on attitudes toward the primacy of home and family over a woman's job, while the dual model is examined on the basis of an item on the negative consequences of the mother's job upon the child. The economic aspect is examined through an item on work and free time. A simple analysis of variance (ANOVA) was used to test differences in attitude change in regard to three items, considering the year of measurement and socio–demographic familial factors. The results demonstrate the stability of the traditional model, but also the role conflict for working mothers (dual model), which is linked to economic conditions. The paper puts forth elements which are important for the prevention of role conflict in order to preserve the woman's subjectivity, selfhood and her motherhood.

Keywords: women's role; traditional model; dual model; confluence; conflict; European Values Study; Croatia

* Marijana Kompes, Ph.D., Assistant Professor, mag. phil., Catholic University of Croatia. Address: Ilica 242, 10000 Zagreb, Croatia.

E-mail: marijana.kompes@unicath.hr

** Ivna Ivanković, mag. psych., Catholic University of Croatia. Address: Ilica 242, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: ivankovic@unicath.hr